

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIGA XOS NOMODDIY MADANIY MEROS HAMDA ILM - FAN TARAQQIYOTI

Qosimjonova Nodirabegim Farxodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8162086>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-July 2023 yil

Ma'qullandi: 15-July 2023 yil

Nashr qilindi: 19-July 2023 yil

KEY WORDS

Amir Temur, mo'g'ullar, tasavvuf ta'limoti, diniy e'tiqod, «Ziji jadidi Ko'ragoniy», Miniatura va me'morlik san'atlari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temur davri madaniyati, nomoddiy madaniy merosi va davlatchilik taraqqiyotiga qo'shgan ulushi haqida so'z boradi. Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi va tarqoq feodal davlatlarni birlashtirishi ilk Uyg'onish davri madaniy taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan, lekin mo'g'ullar tomonidan bir-biridan ajratib tashlangan yagona madaniy jarayonni yanada rivojlanishiga turtki bo'ldi. Eng avvalo, iqtisodiy hayot, shuningdek, fan, san'at va adabiyotdagi azaliy an'analar qaytadan tiklandi. Inson va uning aql-idroki, ma'rifatga intilishi, Sharq renessansiga xos xususiyat hisoblangan ma'naviy komil insonni shakllantirishga bo'lgan e'tibor va ma'rifatga intilish kuchayadi. Fan va adabiyotda jahonshumul ahamiyatga ega bo'lgan asarlar yaratildi.

Agar Markaziy Osiyo madaniy taraqqiyotiga nazar tashlansa, madaniy tarixiy jarayonda O'rta Sharqda markazlashgan qudratli davlatni barpo etgan Amir Temurning roli beqiyos katta bo'lganligini anglab yetish mumkin. Amir Temur va temuriyzodalar Sharqning, ayniqsa, IX-XII asrlar musulmon madaniyati an'alarini davom ettirdilar. Bu davr madaniy hayotining ko'zga tashlanib turadigan asosiy xususiyatlaridan biri islom dinining jamiyat ma'naviy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsata boshlaganligidir. Mo'g'ullar davrida parokandalikka uchragan madaniy maishiy hayot yana o'zining azaliy o'zaniga tushib oldi. Shariat qonunlari ijtimoiy-madaniy mavqeyini tikladi. Islomning keng ko'lamda yoyilgan, diniy falsafiy oqimi hisoblangan tasavvuf ta'limoti ham jamiyat ma'naviy hayotidan mustahkam o'rin egalladi. Amir Temur o'z tasarrufidagi mamlakatlarning mavjud boyliklarini ishga solib, o'z imperiyasini iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksalgan qudratli davlatga aylantirdi. Mamlakat ichida birlik va barqarorlikni o'rnatish, tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash uchun ko'plab chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Xalqning diniy e'tiqodini mustahkamlash maqsadida xalq ishonchini qozongan ruhoniylar va tasavvufning yirik vakillari obro'sini yanada balandga olib chiqdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Amir Temur mo'g'ullar istilosigacha hukmdorlik qilgan sulolalar an'analarini davom ettirib, ilm ahllarini o'z homiyligiga oldi. Samarqand shahriga ilm-fan, adabiyot va san'at ahllarini yig'di. Shu boisdan poytaxt Samarqand haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksaklikka ko'tarilgan markazga aylandi. Samarqand nafaqat Temur davrida, balki Temuriyzoda Ulug'bek davrida ham turli fan sohalari: tibbiyot, matematika, geografiya, astronomiya, mantiq, tarix, falsafa, she'riyat, musiqa, me'morchilik va boshqa fan sohalari rivojlangan markaz bo'lib qolaverdi¹. Amir Temur qaysi mamlakatga bormasin, eng avvalo, o'sha joyda mashhur bo'lgan olimlar, din peshvolari, so'z ustalari bilan suhbatlashib ko'rar, ularning eng mashhurlari bilan tarixchi Ibn Arabshoh ta'kidlaganidek, «mazmunli bahs yuritar», ko'ngliga o'tirganlarini, shuningdek, o'sha yerdagi eng mashhur hunarmandlar, ustalar, naqqosh va me'morlarni o'zining poytaxtiga olib kelar edi. Temur va Temuriylar davri ilm-fanining yuksalishidagi uchinchi omil - hukmdorlarning o'zlaridagi ilm-fan va ijodga bo'lgan mayning kuchliligidir. Ularning ko'pchiligi matematika, astronomiya, geografiya, tarix, falsafa, tabobat, she'riyat, din nazariyasi, me'morlik, xattotlik va boshqa ilm sohalari bo'yicha salohiyatli bo'lganlar. Amir Temur o'z tasarrufidagi mamlakatlarning mavjud boyliklarini ishga solib, o'z imperiyasini iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksalgan qudratli davlatga aylantirdi. Mamlakat ichida birlik va barqarorlikni o'rnatish, tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash uchun ko'plab chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Xalqning diniy e'tiqodini mustahkamlash maqsadida xalq ishonchini qozongan ruhoniylar va tasavvufning yirik vakillari obro'sini yanada balandga olib chiqdi. O'z mamlakatini iqtisodiy va madaniy jihatdan mustahkamlashda dehqonchilikka alohida e'tibor berdi. Ko'priklar, rabotlar, sardobalar, madrasalar, shifoxonalar va yo'llarning qurilishiga ko'plab mablag' sarfladi. Savdo - sotiq ishlarining mo'tadilligi uchun savdo karvonlarining xavfsizligini ta'minladi. Bular haqida Amir Temurning o'zi shunday deb yozadi: «Xarob bo'lib yotgan yerlar egasiz bo'lsa, xolisa (daromad va yer ishlari bilan shug'ullanuvchi hay'at) tarafidan obod qilinsin. Agar egasi bo'lsayu, (lekin) obod qilishga qurbi yetmasa, unga turli asboblar va kerakli narsalar berilsin, toki o'z yerini obod qilib olsin. Yana amr qildimki, xarob bo'lib yotgan yerlarda korizlar qursinlar, buzilgan ko'priklarni tuzatsinlar, ariqlar va daryolar ustiga ko'priklar qursinlar, yo'l ustidagi har manzilgohga rabotlar qursinlar»².

NATIJA

Ulug'bek o'zining «Ziji jadidi Ko'ragoniy» nomli asarida sayyoralar taqvimini tuzib, ularning joylashishi hisob-kitobini deyarli yuksak texnologiya davri astronomiya fani darajasida ko'rsata olgan. Buni asarning nafaqat Sharq, balki G'arbdagi bir qancha rivojlangan mamlakatlar xalqlari tillariga bir necha marta qayta-qayta tarjima qilinganligi ham ko'rsatadi. Jumladan, Angliyadagi Oksford universiteti professori Jon Grevs, shu universitetning sharqshunos olimi Tomas Xayd, Grinvich rasadxonasi riyoziyotchisi D. Flemstidlar va 1843-yilda F. Beyli tomonidan asar uchinchi marta chop ettirilganligi, yirik farang olimi L.A. Seydiyo tomonidan fransuz tiliga o'girilganligi hamda E.N. Nobl tomonidan 1917-yilda Vashington (AQSH) da chop etilganligini ko'rsatib o'tish mumkin. «Zij»ning buyukligini Gruziya shohi, mashhur adib

¹ Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. «Tafakkur-Bo'stoni» Toshkent- 2011, 87-90-betlar

² «Temur tuzuklari». - T.: 1991, 92-bet

va olim Vaxtang VI tomonidan gruzin tiliga o'girilganligidan ham bilsa bo'ladi. Mirzo Ulug'bekning jahon fani va madaniyatida tutgan o'rni astronomiya sohasidagi jahonshumulligini yirik polyak astronomi Yan Gevelyning mashhur «Prdomus astronomiya» («Astronomiya darakchisi») nomli kitobidagi ikkita suratda o'z ifodasini topgan. Birinchi suratda Ulug'bek munajjimlar va olimlar xudosi Uraniyaning yonginasida, o'ng tomonidan joy olgan. U Yevropaning eng mashhur astronomlari qatorida turibdi. Bu buyuk ajdodimizga ko'rsatilgan yuksak hurmat belgisidir.

MUHOKAMA

Bu davr ilm-fanning rivojida eng asosiy omillaridan yana biri Amir Temurning mamlakatda osoyishtalik va barqarorlikni qaror toptirganligidir. Amir Temur davriga kelib nafaqat mo'g'ullar istilosi davrida tinch joylarni istab, Movarounnahrni tark etgan ko'plab ilm-ma'rifat va ijod ahllari o'z vatanlariga qaytib kela boshladilar, balki Osiyoning boshqa hududlaridan ham ilmparvar kishilar va ijod ahllari ko'chib kela boshladilar. Birgina Ulug'bekning dunyodagi eng mashhur astronomlardan biri bo'lganligi hamda astronomiyaga oid «Risolai Ulug'bek», «Ziji jadidi Ko'ragoniy», matematikaga oid «Bir darajali sinusni aniqlash haqida risola» va tarixga oid «To'rt ulus tarixi» asarlarini yozib, o'z davrining ko'zga ko'ringan mutafakkiri darajasiga ko'tarilganligi, Boysunqur Mirzo (1397-1434) ning Hirot shahrida «Nigoriston» nomli yirik ilmiy-ijodiy va badiiy markaz tashkil qilib unga o'zining boshchilik qilganligining o'ziyoq, Temuriyzodalar salohiyatining nihoyatda yuqori bo'lganligini ko'rsatadi. Tarixchi Davlatshoh Samarqandiyning ta'kidlashicha, Boysunqur «Nigoriston»ga o'sha davrning 40 ga yaqin mashhur hunar egalarini to'plab, ularga rahnamolik qilganligini ta'kidlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi va tarqoq feodal davlatlarni birlashtirishi ilk Uyg'onish davri madaniy taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan, lekin mo'g'ullar tomonidan bir-biridan ajratib tashlangan yagona madaniy jarayonni yanada rivojlanishiga turtki bo'ldi. Eng avvalo, iqtisodiy hayot, shuningdek, fan, san'at va adabiyotdagi azaliy an'analar qaytadan tiklandi. Inson va uning aql-idroki, ma'rifatga intilishi, Sharq renessansiga xos xususiyat hisoblangan ma'naviy komil insonni shakllantirishga bo'lgan e'tibor va ma'rifatga intilish kuchayadi. Fan va adabiyotda jahonshumul ahamiyatga ega bo'lgan asarlar yaratildi. O'z davrining dorulfununlari — oliy o'quv yurtlari, Ulug'bek akademiyasi vujudga keldi. Astronomiya, matematika, mantiq, falsafa, til va adabiyotshunoslik, tarix va fiqhshunoslik, ilmi aruz va musiqashunoslikka oid ko'plab asarlar yaratildi. Miniatura va me'morlik san'atlari rivojlanib, xattotlik san'at va hunar darajasiga ko'tarildi. Bu davr madaniy hayotini tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, Movarounnahr va Xuroson madaniyati va ilm-fanni IX-XII asrlardagi singari Mirzo Ulug'bekni hisobga olmaganda, umumbashariy ahamiyat kasb eta olmaganligi, Al - Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Imom Buxoriy, at-Termiziy yoki az-Zamaxshariy singari umumjahon madaniyati va fanida o'zining o'chmas izini qoldirgan buyuk siymolarni ko'rmaymiz. Bu davr madaniyati taraqqiyoti umumjahon miqyosida emas, balki mintaqa miqyosidagi ijodiy-madaniy jarayon darajasidagina saqlanib qolingan. Bu hol mavjud madaniy jarayonning azaliy an'analari va ilmiylikning mo'g'ullar bosqini natijasida uzib qo'yilganligi,

ikkinchidan, ko'plab olimlar va ijod ahllarining tinch joylarni izlab vatanlarini tark etganliklari, uchinchidan, Amir Temur vafotidan keyin avj olgan o'zaro taxt talashishlarning kuchayib ketganligi bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T, 1998
2. Abduxaliqov S. Madaniyat tarixi va uning masalasi. - T.: Fan, 1992
3. Sharofuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - T.: 1997
4. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. - T.: A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007
5. Xayrullayev M. Shoraxmedov D. Madaniyat va me'ros. — T.: 1973.
6. G'oyibov N. Amir Temur davri ma'naviyati. - T. 2001
7. История Узбекистана в источниках. — Т.: Фан, 1984.
8. Pugachenkova G. Temurning me'moriy merosi. - T, 1996

